

ASPECTS OF 16TH CENTURY LAPIDARY MEDICINE

Monica Crăciuneanu

PhD Student, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş

Abstract: A way of healing the sick, which has been practiced since Ancient times is lapidary medicine. It refers to treating different types of illnesses, whether they were physical or psychological, through minerals. Although over the centuries this practice has lost some of its rituals in the favor of a new approach which step by step shows modern characteristics, one can still notice a mystic element in the way lapidary remedies are chosen and administered, which has led to countless fatal outcomes for the patients, due to lack of knowledge in terms of chemical composition of the minerals used.

Despite the fact that, on the whole, lapidary medicine isn't used nowadays and medical science has evolved, the period in question marks a transition, which will unravel throughout the next centuries, to the point in which certain elements can be noticed even today.

In terms of time-space coordinates regarding the study in question, the perspective is oriented geographically towards the European space in the context of the Renaissance, while the time frame refers to the 16th century. Although at first glance these coordinates seem to be much too generous, it is important to take into account the fact that we are dealing with a practice which relates to the mentality of the period, aspect which can be changed only in the long run, while the vast space chosen acts as an element of comparison between different approaches, in order to highlight different attitudes towards the subject in question.

The 16th century brings a series of changes on the perception of minerals in the context of healing. Even if such a practice in the field of medicine still shows elements of magical, sacred or superstitious aspects, inherited from previous centuries, we witness a moment in which a more modern approach, closer to science, is experimented.

An important author in this context is Georgius Agricola, who brought forth a new perspective on lapidary medicine and also became known as the "father of modern Mineralogy". In this period two fields such as these can have share a common ground, just as people could have the title of "medical doctor", whether or not they had any training in the field and regardless of their base formation, a typical trait of the Renaissance period.

Keywords: minerals, healing, remedy, mineralogy, Renaissance.

Renaşterea continuă tradiţia în medicină ale epocilor anterioare, raportându-se la variatele probleme de sănătate survenite prin folosirea unor remedii obţinute din ingrediente provenite din regnul vegetal, animal, respectiv mineral.

Deşi este o perioadă în care se poate vorbi despre o epocă a modernităţii, în ceea ce priveşte domeniul medicinei, pentru aria temporală a secolului al XVI-lea observăm un proces aflat la început şi cu un progres lent, chiar uneori aflat în stagnare sau regres. Modernitatea în acest caz survine dintr-o reabordare a cunoştinţelor moştenite din epocile precedente şi experimentarea cu acestea (fie pe pacienţi, fie pe cadavre), în condiţiile în care elementul magico-religios şi ritualic continuă să fie prezent, chiar dacă deja vedem cum anumiţi autori îl

critică sau îl resping, cum este cazul lui Hermann Conring. De asemenea, informațiile cu privire la medicină sunt reexaminare, iar varietatea lor crește, fiind prezente nu doar tratate antice și medievale europene ci și cele orientale, care se infiltrează în cultura europeană, deși acestea sunt preluate mai puțin, fie din considerente culturale sau lingvistice, fie sunt respinse în favoarea altor autori care provin dintr-o epocă mai timpurie, cum este cazul scrierilor lui Pliniu cel Bătrân, un autor al căror opere sunt frecvent prezente în această perioadă ca o bază pentru cercetări și experimentări ale celor care aleg să activeze în domeniul medical.

Un astfel de caz este medicina lapidară, care se rezumă la tratarea diverselor afecțiuni, fie ele de natură fiziologică sau psihologică, prin intermediul mineralelor. Chiar dacă în acest caz tratamentele nu aveau o dimensiune ritualică precum exista în epocile precedente, se observă totuși un element de misticitate în maniera în care sunt alese anumite remedii, respectiv, în funcție de caz, administrate, ceea ce a dus de nenumărate ori la rezultate fatale, din lipsa cunoașterii compoziției chimice a mineralelor, în situația în care tratamentul presupunea ingerarea sau inhalarea acestora.

Studiul asupra fenomenului medicinei lapidare implică o amalgamare a mai multor domenii precum istoria socială, istoria medicală, istoria mentalităților, geologie și gemologie, prin care se pot identifica pe de o parte elementele „moștenite” din perioadele anterioare, precum și elemente ce țin de modernitate, respectiv pavează calea către geologia, gemologia și medicina care o cunoaștem astăzi.

Cu toate că în mare parte medicina lapidară nu se mai practică la ora actuală, iar cunoștințele în materie de medicină au evoluat simțitor față de informațiile pe baza cărora se baza medicina secolului al XVI-lea, momentul surprins în perioada amintită marchează o tranziție, care se va desfășura treptat pe parcursul secolelor următoare, pînă în punctul în care anumite elemente mai pot fi observate chiar și în prezent.

Perioada asupra căreia se apleacă acest studiu este relevantă ca un moment important în medicina lapidară, iar apoi în medicină, la modul general, în condițiile în care acum apar o serie de autori care au contribuit domeniului, iar dintre aceștia se evidențiază Georgius Agricola prin activitatea sa. Se observă un tipar tipic perioadei renescentiste prin care o persoană poate trece cu mare ușurință de la un domeniu la altul, ceea ce duce la o serie de indivizi cu titlatura de „medic”, indiferent că dețin studii în domeniu sau nu, respectiv indiferent de formarea lor de bază.

Conceptul de „medicină lapidară” se referă într-o simplă definiție la o ramură a medicinei care folosește ca remedii preparate având la bază minerale¹. Această explicație devine incompletă în momentul în care avem în vedere faptul că vorbim despre o practică a cărei definiții pentru termeni precum „mineral” sau „piatră” este la rândul ei încă neclară sau eronată, datorită nedelimitării corespunzătoare a substanțelor utilizate, de exemplu unele fiind de origine organică, nu minerală (perlă, chihlimbar, etc.).

De asemenea, este important să punctăm faptul că medicina lapidară are mai multe „nuanțe”, care se întrepătrund uneori. Este vorba despre medicina lapidară ce se ocupă cu tratarea fizică a afecțiunilor survenite, fie prin tratamente care implică aplicarea externă a lor, fie prin ingerare, care aduce în anumite cazuri un aport medicinei moderne, respectiv medicina lapidară care menține contactul cu domeniul considerat a fi ocult, inspirat din tiparele diverselor credințe mistice antice sau a practicilor vrăjitoarești medievale. La acestea se mai adaugă influența învățăturilor alchimice ale lui Paracelsus la sfârșitul secolului XVI, ce implică

¹ Harris, Nichola Erin, *The idea of lapidary medicine: its circulation and practical applications in Medieval and Early Modern England: 1000-1750*, New Brunswick, New Jersey, 2009, pp. 1-2.

amalgamarea metalelor cu alte ingrediente minerale, respectiv vegetale sau animale pentru a prepara remediul.

Prin concepul de „piatră prețioasă” se înțelegea în această perioadă orice mineral deosebit datorită durtății, luciului, culorii, transparenței și rarității sale². Această definiție a pietrelor prețioase este lacunară deoarece în cazuri precum ambra sau perla, care au duritate scăzută, o lipsă de transparență totală în cazul perlei și parțială de regulă în cea a chihlimbarului, cu atât mai mult cu cât prezintă incluziuni vegetale sau animale. Însă acestea nu pot fi excluse din categoria pietrelor prețioase în această perioadă, datorită tradiției folosirii lor ca atare, deși nu sunt pietre în adevăratul sens al cuvântului. De asemenea, pietrele apreciate datorită proprietăților lor curative, conform învățăturilor antice, devin de asemenea „prețioase” în mentalitatea colectivă, chiar dacă nu se supun rigorilor definiției amintite³.

De asemenea, în a doua parte a secolului al XVI-lea practica de a folosi învățăturile lui Paracelsus cu privire la alchimie în contextul realizării remediilor a luat ființă, fiind folosite astfel metale precum aurul, argintul și mercurul la care se adăugau pulberi din pietre considerate în perioada aceea a fi prețioase, precum smaraldul, respectiv substanțele de origine organică precum perla și coralul. Astfel de remedii erau folosite pentru afecțiuni ca malaria, tuberculoză, malnutriție sau scabie⁴. Amalgamări de așa natură sunt cu atât mai complexe pe măsură ce importurile de diverse tipuri de minerale, fie ele metale prețioase, pietre prețioase și semiprețioase, sporesc.

În același context, cei care studiau medicina abordează folosirea remediilor de origine minerală, pe lângă cele vegetale sau animale, o practică frecventă fiind folosirea substanțelor precum vitriolul sau mercurul, iar apoi observarea efectelor acestora asupra pacienților, pentru a fi pe urmă documentate⁵.

Răspândirea cunoștințelor cu privire la proprietățile tămăduitoare ale mineralelor, indiferent de natura lor, a fost deschisă maselor și s-a vehiculat în special pe cale orală⁶, însă odată cu apariția tiparului, acestea au devenit mult mai accesibile în format scris, fiind tipărite inclusiv și scurte manuale care conțineau sugestii și remedii lapidare ușor de înțeles pentru publicul larg, în ideea de a oferi tuturor șansa de a beneficia de această formă de tratament, împărtășind inclusiv informații privind modalitatea de a prepara tonice, cataplasme sau ceea ce s-ar considera precursorul pastilelor⁷.

În contextul informațiilor eronate care erau propagate, multe dintre pietrele prețioase primeau o origine metalică, după cum s-a întâmplat în cazul învățăturilor lui Paracelsus, un exemplu fiind jaspul și cărbunele care erau considerate a fi o formă de aur⁸, ceea ce le transformă în ingrediente compatibile cu practicile alchimiei, combinând ingrediente greșite și deci ineficace, cu principii și credințe superstițioase, fapt ce le făcea acceptabile publicului larg.

Se pune însă problema în ce măsură erau deschise căile de acces către remediile lapidare în sine, în condițiile în care informațiile despre ele deveneau din ce în ce mai accesibile.

În situația în care sunt folosite remedii pe bază de ingrediente scumpe precum metale nobile sau pietre prețioase se pune problema: cine anume are acces la ele. Astfel de tratamente erau în mod evident destinate clasei sociale superioare, familia regală, respectiv nobili, însă

² Cassandra Auble, *The cultural significance of precious stones in early modern England*, Lincoln, Nebraska, 2011, p.4.

³ *Ibidem*.

⁴ Valeria Finucci, *The prince's body*, Harvard University Press, Cambridge, 2015, pp. 132-133.

⁵ Sandra Cavallo, David Gentilcore, *Spaces, objects and identities in Early Modern Italian medicine*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, pp. 91-92.

⁶ Cassandra Auble, *op.cit.*, p. 17.

⁷ Harris, Nichola Erin, *op.cit.*, pp. 84-85.

⁸ George Frederick Kunz, *The curious lore of precious stones*; Forgotten Books, s.l., 2013, pp. 372-373.

condiția pentru a le achiziționa se referă la chestiunea pragmatică a posibilității financiare, nu a vreunor interdicții din motive sociale, cum existau în ceea ce privea alimentația.

Pentru ca pacienții mai puțin înstăriți să aibă posibilitatea de a beneficia de remediile lapidare, medicii își potriveau ingredientele, căutând înlocuitori mai ieftini, pe când pietrele și metalele prețioase sau plantele exotice erau rezervate celor care și le puteau permite. Un astfel de exemplu era recomandarea de a folosi diverse tipuri de rășină nobilă, respectiv copal (ambră tânără) în tratamente cu inhalatii, în timp ce pentru acei pacienți care nu își puteau permite un astfel de leac era benefică orice plantă aromatică puternică⁹. Astfel observăm un tipar prin care ambele situații sunt aproape la fel de periculoase, întrucât cei ce apelau la remedii lapidare riscau a fi otrăviți cu metalele care făceau parte din componența leacului, iar cei care nu își permiteau asemenea soluții, dar apelau la opțiunile mai ieftine erau puși în pericol datorită plantelor sau rășinilor mai ieftine, ale căror alcătuire era fie ineficace în raport cu boala, fie letală.

Ca o încercare de a liniști grupurile sociale ale celor mai puțin înstăriți, respectiv a atrage atenția și celor care investeau sume impresionante în leacurile obținute din diverse amestecuri de minerale, elemente vegetale sau animale, Giovanni Battista Zapata, un medic din Roma care și-a desfășurat activitatea în prima parte a secolului al XVI-lea, critică acest obicei de a prescrie tratamente lapidare, chiar și cu aportul unor ingrediente de origine vegetală, întrucât indiferent că ar fi folosite cele scumpe sau cele mai ieftine, ambele tipuri de remedii ar fi ineficiente¹⁰. Această concluzie însă nu a diminuat consumul remediilor respective, probabil și datorită credinței prin care pacienții, aflați într-o situație disperată, alegeau să își pună speranțele în astfel de soluții.

Deoarece anumite tipuri de tratamente folosite în antichitate și în perioada medievală se continuă în secolul al XVI-lea, datorită informațiilor din domeniul medical care s-au păstrat, observăm cum folosirea talismanelor este încă prezentă. Pe pietrele prețioase erau gravate simboluri astrologice pentru a preveni sau trata, după caz, o serie de afecțiuni. Practica aceasta s-a vehiculat în cadrul Universității din Padova, iar apoi s-a răspândit și în alte centre universitare, unde se studia medicina¹¹.

Sincretismul dintre medicina lapidară și astrologie a fost o practică răspândită în spațiul european, fiind situat undeva la granița dintre ocult și religios, în condițiile în care, dincolo de a folosi simboluri ale planetelor, se remarcă folosirea gravurii în pietrele destinate tămăduirii a numelor lui Dumnezeu, Isus Hristos, Fecioara Maria, pentru a împuternici leacul, respectiv a proteja de vrăji sau spirite malefice. Gemele folosite astfel erau montate ca bijuterii în diverse metale, în funcție de posibilități materiale sau de necesități, în așa manieră încât în spatele monturii să permită pietrei să intre în contact direct cu purtătorul, pentru ca proprietățile gemei să fie ușor asimilate. Cu toate acestea, nici puterea gemelor nu era întotdeauna benefică, ci depindea de persoana în custodia căreia se aflau. Se considera că aflate în mâinile unei vrăjitoare care practica magie neagră, aceasta putea inversa capacitățile tămăduitoare ale pietrelor, ceea ce ar rezulta în îngreunarea situației pacientului, chiar mai mult decât înainte de tratament¹². Dincolo de superstiții, condiția pacientului era probabil înrăutățită datorită substanțelor cu care acesta intra în contact, anumite minerale având o compoziție chimică letală chiar și în doze mici, un exemplu în acest sens fiind realgarul, sau mercurul.

Au existat de asemenea și voci care se opuneau unor astfel de practici, Guillaume Rascalon, respectiv Luigi Mondella sau Johann Lange, medici ai secolului al XVI-lea care, în

⁹Nancy G. Siriaisi, *Medieval and early Renaissance medicine*, The University of Chicago Press, Chicago, 1990, p. 147.

¹⁰James Shaw, Evelyn Welch, *Making and marketing medicine in Renaissance Florence*, Rodopi, New York, 2011, p. 259.

¹¹Nancy G. Siriaisi, *Medieval and early Renaissance medicine*, The University of Chicago Press, Chicago, 1990, p. 167.

¹²Cassandra Auble, *op.cit.*, p.17.

corespondențele lor, puneau sub semnul întrebării eficacitatea unor ingrediente precum metalele sau pietrele prețioase, pornind de la a se îndoi inclusiv și de folosirea lor de către greci în antichitate, catalogând credințe precum purtarea agatului ca talisman pentru a asigura o casnicie fericită ca o simplă superstiție sau folosirea safirului, respectiv a smaraldului în aceeași manieră, sau pentru a feri cuplul de tentația adulterului (idee propagată în special în spațiul englez)¹³, în timp ce utilizarea smaraldului pentru a ajuta în problemele stomacului, conform recomandărilor lui Galenus era considerată un tratament eficient¹⁴. Tot ei pun în discuție existența demonilor și a posesiunii demonice ca sursă a bolilor, concluzionând că dincolo de o serie de exagerări, ar fi posibilă și aceasta, dar în mare parte din cazuri era vorba despre dezinformare, respectiv superstiții¹⁵. Aceste atitudini cu privire la elementul mistic al tratamentelor oferite de medicina lapidară s-au dovedit a fi foarte importante, întrucât au oferit calea către a moderniza treptat gândirea și perspectiva medicală, însă va mai dura până când anumite informații acceptate în continuare vor fi eradicate din categoria indicațiilor terapeutice valide. Un astfel de exemplu este cel amintit mai sus, anume folosirea smaraldului ca remediu pentru probleme legate de stomac, în condițiile în care ingerarea unui smarald ar fi nocivă, dat fiind că acesta este de fapt beriliu de silicat de aluminiu.

Un alt opozant al folosirii medicinei lapidare bazată pe elementul mistic a fost Hermann Conring, un umanist de origine germană al perioadei, care s-a ocupat în principal de medicină, critică aspru folosirea remediilor de origine egipteană antică - de unde s-a moștenit o bună parte a credințelor mistice propagate din antichitate și până la momentul aflat în discuție - considerând de asemenea că aceștia nu aveau de fapt o medicină lapidară ci una bazată pe plante, respectiv un cult al magiei, care ar fi nu doar ineficient, ci nociv¹⁶. Deși este corect faptul că folosirea mineralelor ca remediu a avut consecințe letale în foarte multe cazuri, a fost o exagerare a lui Conring de a ajunge la concluzia că egiptenii nu au folosit medicina lapidară, fapt cunoscut nouă la ora actuală datorită descoperirilor arheologice de care nu se dispunea la momentul respectiv. Cu toate acestea, dat fiind faptul că avea la dispoziție surse scrise care atestau aceste aspecte, (Plin cel Bătrân – *Naturalis Historia*), se poate vedea și un scepticism general asupra cunoștințelor moștenite

Pe parcursul secolului al XVI-lea se observă pe lângă tiparele mistice sau aportul alchimiei o tendință de a folosi în prepararea remediilor, pe lângă ingrediente vegetale, animale sau minerale și diverse părți pulberizate din cadavre mumificate. Un asemenea exemplu este „*Cartea secretelor*”, a cărei autor este Girolamo Ruscelli, un umanist italian, care recomandă amalgamarea părților mumificate ale cadavrelor (în stare pulberizată) cu sânge uman, flori de rodie, ceară roșie, coral și pulbere din minerale, împotriva fracturilor¹⁷. Se remarcă în acest context pe de o parte faptul că deși este specificat separat, coralul este considerat în continuare un mineral, deși are o origine organică, fapt întâlnit chiar și în scrierile lui Georgius Agricola. Pe de altă parte, bazat pe lista ingredientelor acestui tip de tratament se poate constata o tendință către aspecte magice și oculte, semănând mai mult cu o moștenire a practiciilor vrăjitoarești ale epocii medievale, decât cu o soluție modernă pentru o problemă medicală.

¹³*Ibidem*, p.15.

¹⁴ Nancy G. Siriaisi, *Communities of learned experience. Epistolary medicine in the Renaissance*; The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2013, p. 55.

¹⁵*Ibidem*.

¹⁶*Eadem*, *History, Medicine, and the Traditions of Renaissance Learning*, The University of Michigan Press, Michigan, 2007, p.245.

¹⁷ Richard Sugg, *Mummies, cannibals and corpses*, Routledge, New York, 2011, p. 24.

Dintre toți autorii care au contribuit acestui domeniu se remarcă Georgius Agricola, care a rămas cunoscut ca „părintele mineralogiei moderne”, deși s-a implicat într-o varietate de domenii.

Georgius Agricola, născut Georg Bouer, pe 24 martie 1494 la Glauchau, în Saxonia. A urmat Universitatea din Leipzig la vârsta de douăzeci de ani, iar în 1524 pleacă către orașele italiene, unde studiază filozofie, medicină și științele naturii. Rămâne aici aproximativ trei ani, timp în care ajunge la Universitatea din Bologna, cea din Veneția și cea din Padova¹⁸.

În 1527 devine medic în micul oraș din Boemia, numit Joachimsthal, un cunoscut centru de minerit din Europa Centrală în această perioadă., alături de alte comune învecinate. În acest context se dezvoltă mai amănunțit interesul său pentru minerit, respectiv minerale. Acesta alterna dobândirea cunoștințelor practice obținute prin frecventarea minelor cu studiul în domeniul mineralogic, pornind de la textele existente, provenite din antichitate și epoca medievală¹⁹. În domeniul geologiei și mineralogiei Agricola a contribuit cu lucrări precum „*De Oriu et Causis Subterraneorum*”, „*De Natura Fossilium*”, „*De Veteribus et Novis Metallis*”, „*Rerum Metallicarum Interpretatio*”, respectiv poate cea mai cunoscută operă a sa „*De Re Metallica*”.

Felul în care Georgius Agricola a contribuit domeniului mineralogic și geologic este semnificativ, în pofida faptului că multe dintre informațiile păstrate în scrierile sale sunt eronate. Comparativ cu sursele existente până la aportul său, este un real pas înainte datorită metodei sale și anume observarea proprietăților mineralelor precum culoare, duritate, solubilitate și omogenitate, care deși nu în totalitate corecte în multe din cazuri, față de predecesorii săi antici Theophrastes, Dioscorides, Pliniu cel Bătrân, respectiv Albertus Magnus în perioada medievală (secolul XIII). Perspectivele oferite domeniului prin cunoștințele generate de alchimie au fost total repudiate de Agricola²⁰, precum și informațiile provenite din lumea arabă, acesta preferând sistemul său bazat pe observație și documentare, respectiv antecesorii săi amintiți anterior. De altfel, a fost primul care a identificat bismutul și antimonitul ca fiind metale primare, respectiv a recunoscut peste șazeci de alte metale²¹.

Pe lângă operele sale, tot în această perioadă mai apare în vizorul celor interesați de domeniu, o altă lucrare, „*Speculumlapidum*”, a lui Camillo Leonardi, apărută inițial în 1502, dar aceasta este aspru criticată de contemporanii săi întrucât aceste a neglijat scrierile antice și s-a reorientat către autori precum Avicenna ca sursă, iar lucrarea în sine conținea o serie similară de aspecte legate de misticitatea gemelor, respectiv folosirea talismanelor ca remediu²². Este un aspect important de observat aici, faptul că pe de o parte exista un curent al modernității, prezent tocmai prin refuzul vehement al talismanelor și al elementelor mistice, dar în același timp se continuă o preferință pentru surse antice, în detrimentul celor medievale, cu toate că acestea menționează adesea elemente care țin de aceleași tipuri de credințe ce au fost catalogate ca fiind doar superstiții.

Așadar în ceea ce privește locul medicinei lapidare în domeniul medical al secolului al XVI-lea se poate observa că este o practică comună și chiar accesibilă din punct de vedere informațional unei mase mult mai mari de oameni, în condițiile în care, față de alte epoci nu necesită nici un fel de inițiere din perspectiva aspectului mistic, care rămâne prezent în

¹⁸ Georgius Agricola, *De re metalica*, translated by Herbert Clark Hoover and Lou Henry Hoover, Dover Publications, New York, 1950, pp. I-IV.

¹⁹*Ibidem*.

²⁰*Ibidem*.

²¹*Ibidem*.

²² Nancy G. Siriaisi, *History, Medicine, and the Traditions of Renaissance Learning*, The University of Michigan Press, Michigan, 2007, pp. 201-202.

continuare. În mod interesant se observă un contrast între a avea acces la informația despre medicina lapidară și a avea posibilitatea de a folosi astfel de remedii, în pofida riscurilor pe care le comportă pentru pacienți. Din punct de vedere medical aplicativ este de asemenea relativ ușor de pătruns în domeniu, deoarece implicarea în mai multe ramuri de activitate este un lucru firesc în această perioadă, existând de altfel chiar și cazuri în care lipsa unei formări în domeniu nu a reprezentat un impediment.

Până în secolul următor, când se vor mai risipi din practicile medicale care implică și elementul mistic, respectiv evoluează atitudinea față de anumite ingrediente, cum sunt mineralele sau metalele periculoase precum realgarul (care este practic arsenic) sau mercurul, sau pudra din diverse gemenite, se va continua o practică riscantă a vindecării. O problemă în acest sens este nu doar apelarea la o serie de surse antice și medievale după preferințe, ci și preluarea de bunăcredință a unor informații greșite, ca în cazul lui Agricola, ceea ce a dus la concluzionarea eronată asupra unor aspecte legate de mineralogie, care apoi aplicate mai departe în medicina lapidară a adus cu sine complicații chiar mai serioase.

BIBLIOGRAPHY

- Agricola, Georgius; *De re metalica*, translated by Herbert Clark Hoover and Lou Henry Hoover, Dover Publications, New York, 1950.
- Auble, Cassandra; *The cultural significance of precious stones in early modern England*, Lincoln, Nebraska, 2011.
- Cavallo, Sandra; Gentilcore, David; *Spaces, objects and identities in Early Modern Italian medicine*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008.
- Finucci, Valeria; *The prince's body*, Harvard University Press, Cambridge, 2015.
- Harris, Nichola Erin; *The idea of lapidary medicine: its circulation and practical applications in Medieval and Early Modern England: 1000-1750*, New Brunswick, New Jersey, 2009.
- Kunz, George Frederick; *The curious lore of precious stones*; Forgotten Books, s.l., 2013.
- Shaw, James; Welch, Evelyn; *Making and marketing medicine in Renaissance Florence*, Rodopi, New York, 2011.
- Siriaisi, Nancy G., *Medieval and early Renaissance medicine*, The University of Chicago Press, Chicago, 1990.
- *Eadem, History, Medicine, and the Traditions of Renaissance Learning*, The University of Michigan Press, Michigan, 2007.
- *Eadem, Communities of learned experience. Epistolary medicine in the Renaissance*; The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2013.
- Sugg, Richard; *Mummies, cannibals and corpses*, Routledge, New York, 2011.